

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЙОСИПІВ АЛЛА ОЛЕКСІЙВНА

УДК 343.22:351.741(477)

**НАСИЛЬНИЦЬКА ЗЛОЧИННІСТЬ: ДЕТЕРМІНАНТИ
ТА ПРОТИДІЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Спеціальність: 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

**Львів
2009**

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Колб Олександр Григорович,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри кримінального права і процесу;

кандидат юридичних наук, доцент
Бурдін Володимир Миколайович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
заступник декана юридичного факультету.

Захист відбудеться «2» жовтня 2009 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «1» вересня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

I. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дослідження детермінантів злочинності, а насильницької зокрема, має тепер важливе суспільне та державне значення. Адже зростання кількості насильницьких злочинів становить загрозу для нормального розвитку та функціонування українського суспільства, становлення нашої країни як правової та демократичної держави.

Необхідно підкреслити, що в сучасному глобалізованому світі насилиство є серйозним фактором загрози стабільності самого існування людської цивілізації. Тому кожен крок на шляху з'ясування причин, факторів, що спонукають скотчення таких злочинів є важливим; необхідним у вирішенні актуальних науково-теоретичних і практичних завдань подолання цього загрозливого явища.

Як наукова проблема насилиство у різних його проявах стало об'єктом дослідження творчих зацікавлень багатьох учених. Їх висвітленню присвятили праці Ю.М. Антонян, Я.І Гілинський, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, В.Г. Лихолоб, П.П. Михайленко, І.А. Петін, Д.В. Рівман, Л.В. Сердюк, Л.В. Франк, В.І. Шакун та ін. Слід визнати фундаментальною основою досліджень цієї проблематики А. Бартола, К. Беккарія, Ч. Берковіца, Л. Блекборн. Теоретичні положення та ідеї, викладені у працях видатних зарубіжних учених – З. Фрейда, Е. Фромма та ін. Однак, незважаючи на значну увагу до цієї проблеми, чимало її аспектів ще досі не отримали належної інтерпретації, потребують поглибленаого розгляду на рівні сучасного дискурсу.

Слід підкреслити, що через недостатній фаховий аналіз детермінантів насильницької злочинності, неадекватне ставлення відповідальних державних органів до здійснення належної протидії їй доводиться констатувати поглиблення антисоціальних проявів у суспільстві, поширення зневаги до соціальальних та культурних норм співжиття, виникнення у суспільстві спалахів насилиства та жорстокості, що не завжди дістають виважену оцінку, а відтак не спонукають до прагматичних висновків.

Отже, настала гостра необхідність налагодження ефективної профілактики насильницької злочинності та вжиття дієвих заходів для боротьби з нею. окремі серйозні кроки, які робляться у цьому напрямі, заслуговують наукового узагальнення і всебічного аналізу. Однак стан дослідження цієї важливої проблематики ще не відповідає вимогам сучасності, зокрема існує нагальна потреба розробки дієвих підходів до організації протидії насильницьким злочинам. Цілком зрозуміло, що необхідно використати апробовану сучасну методологію ролі насилиства в суспільних відносинах, що дало б можливість обґрунтувати способи якщо не подолання (адже, подолати таке зло як насилиство практично неможливо, бо воно фактично є супутником життєдіяльності спільноти, конкретної людини), то принаймні

досягти пом'якшення його суспільно небезпечних наслідків. Ось чому аналітичний розгляд основних форм сучасної насильницької злочинності та обґрунтування заходів щодо її запобігання органами внутрішніх справ, становить актуальність як з погляду теоретичного осмислення цієї проблематики, так і у сенсі напрацювання практичних рекомендацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрямок дисертаційного дослідження відповідає положенням Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р., узгоджується з положеннями Указу Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18.02.2002 р., а також «Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років», затверджених наказом МВС України від 05.07.2004 р. № 55, передбачений планами науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному дослідженні насильницької злочинності як кримінологічної категорії та вироблення оптимальних шляхів її попередження органами внутрішніх справ.

Обрана мета обумовлює доцільність вирішення низки основних **завдань**, суть яких полягає у необхідності:

- проаналізувати теоретичні аспекти проблеми насильницької злочинності, що включає розгляд концептуальних підходів до розуміння сутності насильства, визначення поняття та характеру цього феномена;

- розглянути феномен насильства в історичній ретроспективі, що передбачає вивчення основних передумов виникнення різних форм насильства на різних етапах розвитку людства, аналіз домінуючих його видів у минулому, на основі чого визначити найістотніші ознаки, властиві насильству;

- проаналізувати традиційні (в сенсі використання фізичного примусу) форми насильства та їх місце серед способів вчинення злочинів; дослідити феномен насильницької злочинності як прояву агресії у суспільстві;

- розкрити юридичний зміст поняття «особа злочинця, котрий вчиняє насильницькі злочини» та визначити її основні складові;

- виявити на підставі вивчення й узагальнення матеріалів архівних кримінальних справ та результатів опитування найбільш поширені в країні типові криміногенні і віктомогенні ситуації, що передують вчиненню насильницьких злочинів; проаналізувати наявність соціального зв'язку між злочинцем і жертвою злочину;

– з'ясувати причини та умови вчинення насильницьких злочинів;

– розробити та сформулювати конкретні теоретичні і практичні рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у сфері попередження насильницьких злочинів.

Об'єктом дослідження є феномен насильства як фактор життєдіяльності людей, його детермінанти та способи протидії.

Предметом дослідження є детермінанти та протидія насильницькій злочинності органами внутрішніх справ.

Методи дослідження. Воно побудоване на використанні загальнонаукових і спеціальнонаукових методів, а саме системного, структурно-функціонального, історичного, порівняльного.

Аналізуючи основні форми сучасного насильства, використовували системний метод, згідно з яким будь-яке соціальне явище розглядається як цілісність, у єдності всіх його зв'язків та відносин. Використовуючи структурно-функціональний метод досліджували насильство як невід'ємний елемент, з одного боку, окремого суспільства, а з іншого – всієї системи міжнародного світопорядку. Таким чином, осмислювався зміст та особливості проявів насильства у сучасному світі. За допомогою порівняльного та історичного методів аналізувалися домінуючі форми насильства в історичній ретроспективі, з'ясовувалися історичні передумови появи та поширення певних його видів, а також динаміка їх розвитку. Системний метод дав можливість акцентувати увагу на розкритті цілісності об'єкта дослідження, на розгляді злочинності як системи. Також широко використовувалися методи аналізу і синтезу, конкретно-соціологічний метод – анкетування.

Теоретичною базою дослідження є положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених з кримінології, філософії права, логіки, теорії управління, загальної теорії держави і права, кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики, загальної та юридичної психології та інших наук.

Правову основу дослідження становлять: Конституція України, закони України, нормативні акти Президента України, Кабінету Міністрів України, галузеве законодавство України та інших держав у порівняльно-правовому аспекті, відомчі нормативні акти, накази, інші документи МВС України, а також державних правоохранних органів, що регулюють відносини у сфері попередження злочинності.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали слідчої і судової практики, інші матеріали (203 кримінальних справ), пов'язані з темою дослідження. Крім того, за спеціальною програмою опитано 324 працівників органів внутрішніх справ (підрозділів карного розшуку, державної служби боротьби з економічною злочинністю, дізнатавчів, слідчих та інших), які здійснюють функцію попередження злочинів, а також опитуванням охоплено інших громадян.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні цілісним монографічним дослідженням питань насильницької злочинності та її держміантів, а також протидії їй ОВС.

На основі проведеного дослідження висуното, сформульовано і обґрунтовано або додатково аргументовано положення та висновки, які є новими для науки кримінології і виносяться на захист.

Вперше:

– обґрунтовано положення, за яким діяльність ОВС із запобігання злочинів повинен регулювати відповідний наказ (положення) МВС України, з орієнтовно такою назвою «Про заходи щодо організації та вдосконалення діяльності з попередження злочинів та правопорушень», у цьому нормативному акті слід передбачити: завдання, об'єкти і суб'єктів попереджувального впливу; компетенцію органів внутрішніх справ, їх служб і підрозділів у попередженні злочинів; обов'язки працівників міліції громадської безпеки, інших підрозділів, задіяних до виконання таких завдань;

– дано теоретичне узагальнення визначення поняття «особа злочинця, що вчиняє насильницькі злочини», виділено як основні його ознаки – сукупність психофізіологічних особливостей, наявність соціальних зв'язків, специфічність етичних особливостей, правових, в тому числі кримінологічних, аспектів;

– доведено правомірність твердження, що особа злочинця формується не під час скосення одного злочину, а у процесі тривалої злочинної діяльності, коли відбувається акцентуація тих рис характеру, поведінки, моралі, що притаманні особистості як суб'єкту конкретного виду злочинної діяльності.

Удосконалено:

– теоретичне положення про те, що насилиство – комплексне поняття, яке означає складну систему взаємозалежних компонентів – дій, між якими існує ієрархія, а саме: менш організовані частини детерміновані діями загальнішими, і відповідно розвиваються;

– визначення найістотніших ознак, властивих насилиству: воно завжди пов'язане з фізичним та (чи) психічним впливом на потерпілого; воно вчиняється поза волею потерпілого; застосування насилиства заподіює шкоду потерпілому; насилиство може бути елементом мотивації, засобом досягнення мети.

Додатково удосконалено: – найбільш важливі у вікtimологічному плані особистісні характеристики жертв, які детермінують їх підвищенну вікtimність; чим вища вікtimність особи, тим більша ймовірність того, що вона стане жертвою злочину; до найважливіших характеристик жертв злочину можна віднести вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професію, готовність діяти у критичній ситуації певним чином, а також

довкілля, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб, прояв необачності, легкодумства, необережності, через що особа і стає жертвою злочинів, зловживання спиртними напоями чи наркотиками, бродяжництво.

Перелік ознак так званої латентної жертви, до них віднесено довірливість, агресивність, статева розбещеність, схильність до вживання алкоголю, жадібність, страх за власну безпеку та безпеку пов'язаних з нею осіб; побоювання осуду; сором; усвідомлення власної провини; швидкість і адекватність сенсомоторних реакцій, викривлене чи ілюзорне сприйняття злочинця (психофізіологічних характеристики особи); емоційну неврівноваженість, знижений самоконтроль (індивідуально-психологічних), комунікаційність, комформність (соціально-психологічних).

Дістали подальший розвиток:

- визначення змісту ознак, які характеризують особу злочинця;
- положення про те, що фізичне насильство у кримінологічному значенні – будь-які умисні дії (чи бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування особи, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети;
- висновок про те, що причини насильницької злочинності можна визначити як фактори, котрі приводять волю і свідомість людини у криміогенний стан, тобто спричиняють утворення в особи комплексу сваволі та ілюзій, що проявляються у насильницьких діях злочинного характеру; умовами відповідно стали фактори, необхідні для того, щоб комплекс сваволі та ілюзій проявився саме у насильницьких діях злочинного характеру;
- аргументація положення про те, що основою профілактичної діяльності органів внутрішніх справ повинен стати Закон України «Про запобігання злочинів», оскільки його відсутність призводить до розпорощеності норм профілактичного характеру.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації можуть бути використані:

- у сфері науково-дослідної діяльності – для подальшої розробки теоретичних питань дослідження насильства та протидії йому органами внутрішніх справ;
- у правотворчості – при подальшому вдосконаленні кримінологічних досліджень у сфері попередження насильницької злочинності;
- у практичній діяльності – для оптимізації діяльності працівників органів внутрішніх справ та інших правоохранних структур з попередження насильницької злочинності;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів у підручниках з кримінології.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були апробовані на 6 наукових конференціях: двох міжнародних – «Вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохранної системи в Україні» (Львів, 2005 р.), «Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості» (Львів, 2005 р.); чотирьох науково-практичних – «Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення» (Київ, 2003 р.), «Сучасні проблеми захисту прав людини в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні» (Львів, 2004 р.), «Актуальні питання реформування правової системи України» (Луцьк, 2005 р.), «Проблеми забезпечення конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві» (Львів, 2007 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 4 наукових працях, які опубліковано у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою та предметом дослідження, відповідає логіці наукового пошуку й вимогам ВАК України і складається із вступу і трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (186 джерел) та 4 додатків (на 93 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 290 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, актуальність, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, розкрито його методологічну, теоретичну та емпіричну основи, проанотовано наукову новизну, положення, які виносяться на захист, підкреслено теоретичну й практичну значимість одержаних результатів.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження проблем протидії насильницькій злочинності» складається з трьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1 «Стан дослідження проблем насильницької злочинності в юридичній літературі»** аналізуються концепції, теоретичні положення вітчизняних та закордонних науковців, щоб простежити як розвивалися підходи до висвітлення проблеми насильницьких злочинів, об'єктивно оцінити сучасний стан її дослідження, сформувати власне ставлення до цієї проблематики.

У цьому контексті зазначається, що вивчення детермінант насильницької злочинності має важливе методологічне значення, визначає сенс і зміст правової природи злочинності, соціальної сутності особи злочинця, сприяє розробці попереджувальних заходів і вирішенню кримінологічних проблем.

Та незважаючи на чималу кількість публікацій присвячених означеній проблематиці, невирішеними і надалі залишається чимало її важливих аспектів.

Так, досі нема чіткого та однозначного визначення поняття насильства. Учені по-різному трактують фізичне та психічне насильство, визначають їх місце у насильницьких злочинах. Існують суперечки з приводу того, які ж саме злочини слід відносити до насильницьких. Обґрунтовується необхідність подальшого дослідження проблеми насильницьких злочинів та їх протидії.

У підрозділі 1.2 «**Поняття насильства, сутність, ознаки та класифікація насильницьких злочинів**» дисертант зазначає, що категорія «насильство» – розглядається у різних аспектах: історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному. Тому його слід віднести до так званих загальнонаукових понять. У кримінології насамперед йдеться про важливість знань біологічного, психологічного і соціального характеру, сутність і напрямок інтеграції яких визначається філософськими уявленнями про світ і людину. Така складна природа феномена насильства передбачає його комплексний аналіз.

На підставі проведеного аналізу дисертант стверджує, що насильницька злочинність вважається особливою формою поведінки, що є найнебезпечнішою для суспільства. Однак констатація існування насильства, насильницької злочинності ще не дає уявлення про природу насильства. Тому, на думку дисертанта, слід ставити питання не про викорінення насильства, а про якомога більше і грунтовніше вивчення його природи, а відтак про визначення способів зниження ступеня людської агресивності, спрямування нагромадженої енергії не на руйнівні, а на інші дії, необхідні й корисні для суспільства. Автором з'ясовано, що найістотніші ознаки, насильства проявляються в тому, що воно пов'язане з фізичним та психічним впливом на потерпілого; вчиняється поза (проти) волею потерпілого; може заподіяти шкоду потерпілому; може бути елементом мотивації, засобом досягнення злочинної мети.

У підрозділі 1.3 «**Види й сфера прояву кримінального насильства**» зазначається, що з позиції кримінології фізичне насильство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування особи, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються проти його волі та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети.

Тлумачення психологічного насильства потребує, на думку дисертанта, чіткішого наукового і законодавчого визначення. Його обмеження, тільки погрозами нанесення особі фізичної шкоди не відповідає реаліям, оскільки таким чином громадяни залишаються за межею правового захисту від багатьох інших способів насильницького нанесення їм психологічних травм та незаконного впливу на їх свободу.

Дисертантом наголошується, що якщо для розуміння суті більш загальних сфер прояву насильства потрібні знання, насамперед, методологічного

характеру – філософські, історичні, у галузі соціології, юриспруденції, то для вивчення конкретних механізмів реалізації насильства, як вихідний матеріал, необхідні конкретно-соціологічні дослідження, аналіз окремих видів насильницьких злочинів. Це дасть можливість усвідомити недосконалість не тільки стратегії, а й тактики керування суспільством, а усвідомлення приведе до бажаних суспільством змін на шляху до свободи, демократії.

Розділ 2 «Особа злочинця і жертви у насильницьких злочинах» складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 2.1 «Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильницькі злочини»** здійснено кримінологічний аналіз суб'єктів злочинності, на основі якого стверджується, що особистість злочинця наділена певною сукупністю типових рис, властивостей – природжених або набутих у процесі онтогенезу, типово притаманних особам, що вчинили суспільно небезпечні діяння. Виокремлено ознаки, які характеризують особистість злочинця: сукупність істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей; об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницьких дій; спричиняють суспільну небезпеку; надають винній особі відчуття суспільної небезпеки через що вона і притягається до відповідальності.

Дисертантом проведено розмежування між поняттями «особа злочинця» та «особистість злочинця»; підкреслено, що ознаками, які входять до складу особи злочинця, є сукупність психофізіологічних особливостей, соціальних зв'язків, етичних особливостей, правових в тому числі кримінологічних, аспектів, які відображають суть людини; що особа злочинця формується в результаті вчинення протиправної діяльності.

Поведінка людини за своєю природою може бути необачною, ризикованою, легковажною, розпущеню, нерідко провокаційною, а отже, небезичною для неї самої. Тому така поведінка, природно, збільшує схильність особистості до злочинних зазіхань. У цьому плані важливого значення набувають такі характеристики особистості, як вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також довкілля, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб і т.д.

Автор вважає, що кожен тип суспільства, та стійкі соціально-економічні умови, що склалися в ньому, формують певні типи злочинців. Їх злочинний напрямок визначається значними упущеннями в соціальному управлінні, соціальному контролі, розширенні можливих об'єктів злочинного посягання, суттєвими недоліками у правоохраній діяльності, корумпованістю владних чиновників, дефектами загальносоціальної та правової соціалізації. Всі нові кримінальні типоутворення накладаються в основному на три «класичних» типи злочинців – насильницький, корисливий і корисливо-насильницький, в яких інтегруються і кримінально-ціннісна, і інструментально-поведінкова особливості особи злочинця.

У підрозділі 2.2 «Характеристика жертв насильницької злочинності» розглядаються проблеми жертв злочину, яка є однією з центральних складових кримінологічного аналізу злочинності. Як видно із оглянутих публікацій особливості жертв власне насильницької злочинності розглядаються науковцями значно менше, ніж з'ясування характерних рис жертв злочину в цілому. Дисертант вказує, що розуміння суті, особливостей жертв насильницької злочинності природно повинне базуватися на розумінні того, хто є жертвою злочину загалом, у контексті всього кримінологічного знання. Зокрема, зазначено, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, їхня взаємодія впливають на «здатність» тієї чи іншої особи стати потерпілою від злочину. Отже, жертва може своїм способом життя сприяти вчиненню злочину, свідомо чи несвідомо створювати умови для вчинення злочинних дій проти себе. Однак говорити про поведінку зазначених категорій осіб як про вікниму було б неправильно. Необхідно визначати межі вікнимості. Вживання цього терміна доречне у випадках, коли людина свідомо поводиться так, що сприяє, провокує вчинення стосовно себе суспільно небезпечних дій.

Розділ 3 «Детермінанти насильницької злочинності. Проблеми протидії насильницьким злочинам в діяльності ОВС» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Детермінанти насильницької злочинності» зазначається, що заходи запобігання насильницькій злочинності випливають з аналізу її причин. Але їх треба розглядати не як суму детермінант, а як певну систему, цілісність, де кожний фактор пов'язаний з іншим і перебуває з ним у співвідношенні – у певній ієархії і субординації.

Дисертантом підтримано та аргументовано думку про те, що детальне дослідження та аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину важливе і в тому аспекті, що може суттєво поліпшити функцію попередження злочинів органами внутрішніх справ.

У підрозділі 3.2 «Діяльність органів внутрішніх справ з протидії насильницькій злочинності в сучасних умовах» розглядаються проблеми правового врегулювання діяльності підрозділів ОВС з припинення насильницьких проявів та їх протидії. На думку автора, основою попереджуvalної діяльності органів внутрішніх справ повиненстати Закон України «Про запобігання злочинів», оскільки через те, що його нема в законодавчому полі держави, спостерігається невиправдана розпорощеність норм профілактичного характеру. Питання попередження злочинів (насильницьких, зокрема) повинен регулювати відповідний наказ (положення, інструкція) МВС України «Про заходи щодо організації та вдосконалення діяльності у попередженні злочинів та правопорушень». У ньому слід передбачити завдання, об'єкти і суб'єкти попереджуvalного впливу; компетенцію органів внутрішніх справ, їх служб і

підрозділів у попередженні злочинів; обов'язки працівників міліції громадської безпеки, інших підрозділів органів внутрішніх справ з попередження злочинів. Автор підкреслює, що профілактика насильницьких злочинів органами внутрішніх справ здійснюється у двох основних напрямках: виявлення і усунення обставин, що сприяють їх скотину, і безпосередній вплив на конкретних осіб, які можуть вчинити насильницькі злочини. Залежно від цього і прийнято виділяти загальну та індивідуальну профілактику. Як свідчить практика, тільки загальносоціальні заходи можуть суттєво впливати на причини та умови злочинності у суспільстві, що ж стосується спеціально-кримінологічних заходів, то вони лише можуть знижувати її рівень.

Одним із суттєвих недоліків у профілактиці злочинів є система оцінки роботи органів внутрішніх справ, їхніх служб і підрозділів, які більшою мірою спрямовані не на попередження, а лише на розкриття злочинів, що неминуче призводить до її збільшення.

Автор поділяє думки науковців, які вважать, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ, традиційно здійснювана переважно щодо злочинців, повинна значною мірою переорієнтуватися у бік вікtimологічної профілактики, призначення якої – допомогти людям уникати небезпеки стати жертвою злочину. У цьому сенсі зростає значення кримінології разом зі спорідненими правовими і соціальними науками повинна комплексно досліджувати і проблему діяльності органів внутрішніх справ з попередження насильницької злочинності, оскільки спеціальних досліджень з цього питання не достатньо. Попередження насильства в сучасних умовах з урахуванням особистісних характеристик особи злочинця і жертви злочину – це найбільш реальний внесок органів внутрішніх справ у загальне попередження цього складного феномена.

Висновки. В роботі зроблено теоретичне узагальнення низки важливих наукових положень і запропоновано нове вирішення поставлених завдань, пов'язаних зі з'ясуванням дискусійних питань визначення сутності та напрямків протидії насильницькій злочинності, змісту поняття особи злочинця та жертви злочинів, а також з аналізом можливих способів пом'якшення наслідків насильницької злочинності шляхом активізації діяльності ОВС. Відповідно до мети дослідження обґрутовано низку пропозицій, спрямованих на розвиток кримінологічної науки, а також на вдосконалення протидії цьому виду злочинності.

Суть найістотніших висновків зводиться до обґрутування низки теоретичних і практичних положень, що виносяться на захист.

1. Для досягнення мети дисертації та вирішення поставлених у ній завдань досліджено феномен насильства, з'ясовано обсяг та зміст понять «насильницька злочинність», «особа насильницького злочинця», «жертва насильницького злочину», виділено детермінанти насильницької злочинності,

окреслено напрямки протидії насильницькій злочинності у діяльності органів внутрішніх справ. В роботі використано комплекс загально-наукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало можливість отримати низку теоретичних та практичних результатів, спрямованих на розвиток кримінологічної науки. Вони мають також практично-прикладне значення для юридичної освіти та подальшого вдосконалення законодавства. Достовірність отриманих результатів обґрутується постановкою проблем, різnobічними, традиційними для кримінологічної науки підходами до їх вирішення, використанням чинних нормативних актів, які регулюють питання протидії насильницькій злочинності, широтою використання наукових джерел, емпіричного матеріалу, традиційних методів наукового пошуку.

2. Для розвитку кримінологічної науки, подальших наукових досліджень та для юридичної освіти, зокрема при вивченні курсу кримінології мають практично-прикладне значення такі, отримані в дисертації результати:

2.1) поняття «насильство» – категорія, яка розглядається у різних аспектах: історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному. Тому воно повинно бути віднесено до так званих загальнонаукових понять, які відіграють у науці інтегративну роль, об'єднуючи навколо себе (синтезуючи, акумулюючи в собі) результати досліджень різними науками різних видів агресії або насильства. У контексті кримінологічної науки – це, насамперед, знання біологічного, психологічного і соціального характеру, сутність і напрямок інтеграції яких визначається філософськими уявленнями про світ і людину. Така складна природа феномена насильства передбачає його комплексний аналіз. Мова повинна йти не про викорінювання насильства, а про можливо більш зрозуміле вивчення його природи й визначення способів зниження рівня людської агресивності. Констатується, що будь-який умисний злочин є насильницьким, де насильство (агресія) вчиняється особливими способами, обумовленими контекстом тих соціальних відносин й умов, де вчиняється злочин;

2.2) з урахуванням кримінологічних особливостей феномена насильства, дається його визначення: фізичне насильство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного спрямування особи, які полягають у застосуванні (загрозі застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза (проти) його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення злочинної мети;

2.3) зазначено, що тлумачення психологічного насильства потребує чіткішого наукового і законодавчого визначення. Його обмеження тільки погрозами нанесення особі фізичної шкоди уявляється неправильним, оскільки залишає за межею правового захисту громадян від багатьох інших способів насильницького нанесення їм психологічних травм та незаконного впливу на їх свободу. Аргументується думка, що до психологічного

насильства слід відносити не тільки всі види погроз, а й образу, а в ряді випадків – брехню та гіпноз, якщо він використовується зі злочинною метою, електронну стимуляцію мозку, яка застосовується для того щоб підкорити людину чужій волі, а також застосування наркотичних та інших одурманюючих засобів. У разі електронної стимуляції мозку фізичний вплив на тіло людини виступає лише як спосіб впливу (насильницького або ненасильницького) на її психіку;

2.4) сформульовано найістотніші ознаки, властиві насильтству: пов'язане з фізичним та психічним впливом на потерпілого; вчинене поза (чи проти) волею потерпілого; застосоване для заподіяння шкоди потерпілому; вчинене як елемент мотивації, засіб досягнення злочинної мети;

2.5) на основі кримінологічного аналізу встановлено, що особистість злочинця наділена певною сукупністю типових рис, властивостей – природжених або набутих у процесі онтогенезу, типово притаманних особам, які вчинили суспільно небезпечні діяння; виокремлено ознаки, які характеризують особистість злочинця – сукупність істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей, які об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницьких дій, спричиняють суспільну небезпеку, надають винній особі властивість суспільної небезпеки, через що вона і притягається до відповідальності;

2.6) проведено розмежування понять «особа злочинця» та «особистість злочинця»; ознаками, які входять до складу поняття «особа злочинця» є сукупність психофізіологічних особливостей, соціальних зв'язків, етичних особливостей, правових, у тому числі кримінологічних, аспектів, які відображають суть людини; поняття «особа злочинця» — розглядається як результат вчинення противової діяльності, а не як тип людини що їй передує;

2.7) доведено, що поведінка людини за своєю природою може бути необачною, ризикованою, легковажною, розпущеню, нерідко провокаційною, а отже, небезичною для самої себе; тобто така поведінка природно збільшує схильність особистості до злочинних проявів. У цьому плані важливого значення набувають такі характеристики особистості, як вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також довкілля, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб і т.д.;

2.8) констатовано, що кожен тип суспільства та стійкі соціально-економічні умови, що склалися в ньому, формують стійкі типи злочинців; їх злочинний напрямок визначається значними упущеннями в соціальному управлінні, соціальному контролі, розширені можливих об'єктів злочинного посягання, суттєвими недоліками у правоохранній діяльності, дефектами загальносоціальної та правової культури. Всі нові кримінальні типоутворення накладаються в основному на три «класичних» типи злочинців – насиль-

ницький, корисливий і корисливо-насильницький, в яких інтегруються інструментально-поведінкова і кримінально-значима особливості особи злочинця;

2.9) з'ясовано, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів і їхня взаємодія впливають на «здатність» тієї чи іншої особи стати потерпілою від злочину; отже, жертва може своїм способом життя сприяти вчиненню злочину, свідомо чи несвідомо створювати умови для вчинення злочинних дій проти себе; однак говорити про поведінку певних категорій осіб як про віктиму було б неправильно; необхідно визначити межі віктичності; вживання цього терміна доречне у випадках, коли людина свідомо поводиться так, що сприяє, провокує вчинення стосовно себе суспільно небезпечних дій;

2.10) висунуто та аргументовано положення, відповідно до якого між потенційними злочинцями і їх жертвами існує тісний зв'язок, обумовлений економічним і політичним устроєм суспільства, що, хоч і опосередковано, проте закономірно робить їх залежними одне від одного; і саме цю взаємозалежність жодна людина не може змінити, на відміну від всіх інших залежностей, де особистісний фактор відіграє значну роль.

2.11) обґрунтовано положення про те, що причини насильницької злочинності можна визначати як фактори, котрі приводять волю і свідомість людини у криміногенний стан, тобто спричиняють утворення в особи комплексу сваволі й ілюзій, що проявляється у насильницьких діях злочинного характеру; умови, відповідно – це фактори, необхідні для того, щоб комплекс сваволі й ілюзій проявився саме у насильницьких діях злочинного характеру;

2.12) з'ясовано, що профілактика насильницьких злочинів органами внутрішніх справ здійснюється у двох основних напрямках – виявлення і усунення причин, що сприяють їх вчиненню, і в безпосередньому впливі на конкретних осіб, які можуть вчинити насильницькі злочини; залежно від цього прийнято виділяти загальну та індивідуальну профілактику.

Встановлено, що одним із суттєвих недоліків у профілактиці злочинів є система оцінки роботи органів внутрішніх справ, їхніх служб і підрозділів, що більшою мірою спрямовано не на попередження, а лише на розкриття злочинів, а це неминуче призводить до їх збільшення; підтримано позиції науковців, які вважають, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ, традиційно здійснювана переважно щодо злочинців, повинна значною мірою переорієнтуватися у бік віктичологічної профілактики, призначення якої – допомогти людям уникати небезпеки стати жертвою злочину.

2.13) констатовано, що кримінологія разом із суміжними правовими і соціальними науками повинна комплексно досліджувати і проблему діяльності ОВС з попередження насильницької злочинності, оскільки спеціальних досліджень з цього питання недостатньо. Попередження

насильства в сучасних умовах з урахуванням особистісних характеристик особи злочинця і жертви злочину – це найбільш реальний внесок органів внутрішніх справ у загальне попередження цього складного феномена.

3. У процесі дослідження з'ясовано, що сучасний стан законодавства ще не відповідає сучасним вимогам правоохранної діяльності, тому назріла необхідність вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективної діяльності ОВС. Це доцільно здійснити:

3.1) шляхом ухвалення Закону України «Про запобігання злочинів», який повинен стати основою профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, оскільки через відсутність такого акту існує розпорощеність норм профілактичного характеру;

3.2) шляхом видачі відповідного наказу (положення, інструкції) МВС України, який повинен регулювати питання попередження злочинів (насильницьких зокрема), та мати приблизно таку назву «Про заходи щодо організації та вдосконалення діяльності у попередженні злочинів та правопорушень», у ньому слід передбачити завдання, об'єкти і суб'єкти попереджувального впливу; компетенцію органів внутрішніх справ, його служб і підрозділів у попередженні злочинів; обов'язки працівників міліції громадської безпеки, інших підрозділів органів внутрішніх справ з попередження злочинів.

СПИСОК ОПУБЛКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Йосипів А.О. Психолого-педагогічні причини насильства / А.О. Йосипів // Юридична Україна. – 2009. – Вип. 6. – С. 117–122.
2. Йосипів А.О. Жертва злочину як важлива складова кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / А.О. Йосипів // Митна справа. – 2006. – Вип. 4. – С. 64–69.
3. Йосипів А.О. Насильницька злочинність як кримінально-психологічне явище / А.О. Йосипів // Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України. Серія юридична. – 2005. – Вип. 2. – С. 94–100.
4. Йосипів А.О. Причини насильства та умови його попередження / А.О. Йосипів // Збірник наукових праць інституту Держави і права ім. В.М. Корецького. – 2009. – Вип. 43. – С. 569–574.
5. Гуміна А.О. Деякі напрямки вдосконалення кримінального законодавства, спрямованого на подолання насильства в сім'ї / А.О. Гуміна // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства): матер. наук.-практ. конфер. 4–5 квітня 2003 р. – Львів, 2003. – С. 223–227.

6. Гуміна А.О. Роль дільничних інспекторів міліції у профілактиці насильства в сім'ї / А.О. Гуміна // Вісник наукового товариства курсантів та студентів Львівського юридичного інституту МВС України. – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 194–200.

7. Йосипів А.О. Напрями профілактики ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості / А.О. Йосипів // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. 7–8 квітня 2006 р. – Львів, 2006. – С. 66–70.

8. Йосипів А.О. Кримінологічна характеристики умисного вбивства як різновиду насильницьких злочинів / А.О. Йосипів // Теоретико-прикладні проблеми протидії організований злочинності та злочинам терористичної спрямованості: матер. наук.-практ. конфер. 8–9 квітня 2005 р. – Львів, 2005. – С. 151–157.

9. Йосипів А.О. Підготовка працівників міліції для боротьби з насильницькими злочинами як складова реформування правової системи України / А.О. Йосипів // Актуальні питання реформування правової системи України: збірник наук. статей за матер. першої міжвуз. наук.-практ. конфер. 27–28 травня 2005 р. – Луцьк, 2005. – С. 292–298.

10. Йосипів А.О. Забезпечення конституційних прав громадянина при розслідування насильницьких злочинів / А.О. Йосипів // Проблеми забезпечення конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві: матеріали наук.-практ. конфер. 26 жовтня 2007 р. – Львів, 2007. – С. 58–59.

АНОТАЦІЯ

Йосипів А.О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009.

У дисертації міститься комплексне дослідження питань насильницької злочинності та її детермінантів, а також питання протидії їй органами внутрішніх справ; здійснено аналіз традиційних форм насильства та їх місце серед способів вчинення злочинів; розкрито юридичний зміст поняття «особа злочинця, яка вчиняє насильницькі злочини» та визначено її основні складові; досліджено та проаналізовано соціальний зв’язок між злочинцем і жертвою

злочину; з'ясовано причини та умови вчинення насильницьких злочинів; сформульовано пропозиції щодо вдосконалення діяльності ОВС у сфері попередження насильницьких злочинів.

Ключові слова: насильство, насильницька злочинність, фізичне насильство, психологічне насильство, особа, яка вчиняє насильницькі злочини, жертва насильницького злочину, детермінанти насильницьких злочинів, протидія насильницькій злочинності.

АННОТАЦИЯ

Йосипив А.А. Насильственная преступность: детерминанты и противодействие органами внутренних дел. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2009.

Проведено теоретическое обобщение и предложено новое решение научного задания, которое состоит в решении проблемных вопросов определения сущности и направлений противодействия насильственной деятельности, содержании понятия личности преступника и жертвы таких преступлений, а также анализа возможных способов смягчения последствий насильственной преступности.

Для достижения целей диссертации и решения поставленных в ней задач рассмотрен феномен насилия. Отмечается, что понятие насилие – категория, которая рассматривается в разных аспектах: историческом, социологическом, политическом, психологическом, юридическом. Поэтому оно должно быть отнесено к так называемым общенаучным понятиям, которые играют в науке интегративную роль, объединяя вокруг себя (синтезируя, аккумулируя в себе) результаты исследований разными науками разных видов агрессии или насилия.

Констатируется, что любое умышленное преступление есть насильственным, где насилие осуществляется особыми способами, обусловленными контекстом тех социальных отношений и условий, где совершается преступление. Учитывая криминологические особенности феномена насилия,дается его определение. Указывается, что трактование психологического насилия требует более четкого научного и законодательного определения. Его ограничение только угрозами причинения физического вреда представляется неправильным, так как оставляет за чертой правовой защиты граждан от многих других способов насильственного причинения им психологических травм и незаконного воздействия на их свободу.

Показано авторское видение признаков, свойственных насилию: насилие связано с физическим и психическим воздействием на потерпевшего; оно совершается независимо от потерпевшего; применение насилия может причинить вред потерпевшему; насилие может быть элементом мотивации, способом достижения преступной цели

Осуществлен криминологический анализ личности преступника и выделены признаки, которые его характеризуют. Проведено размежевание между понятиями «личность преступника» и «индивидуальность преступника». Аргументировано положение, в соответствии с которым все потенциальные преступники и жертвы соединяются тесной связью самим экономическим и политическим устройством общества, что, хотя и посредственно, но спокон веков делает их зависимыми друг от друга. Именно эту зависимость никто не может изменить, в отличии от всех других зависимостей, где личностный фактор играет большую роль.

Меры предупреждения насильственной преступности выплывают из анализа ее причин, но их нужно рассматривать не как сумму детерминант, а как определенную систему, целосность, где каждый фактор связан с другим и находится с ним во взаимосвязи – в определенной иерархии и субординации.

Автор приходит к выводу, что профилактика насильственных преступлений органами внутренних дел осуществляется в двух основных направлениях: выявления и устранения причин, которые способствуют их совершению, и непосредственного воздействия на конкретных лиц, которые могут совершить насильственные преступления. Только общесоциальные меры могут существенно повлиять на причины и условия преступности. Что касается специально-криминологических мер, то они только могут снижать ее уровень.

Констатируется, что криминологическая теория вместе со смежными правовыми и социальными науками должна комплексно исследовать проблему деятельности органов внутренних дел по предупреждению насильственной преступности, поскольку специальных исследований по этому вопросу недостаточно.

В работе приведены дополнительные аргументы в пользу принятия Закона Украины «О предупреждении преступлений», который должен стать основой профилактической деятельности органов внутренних дел, поскольку его отсутствие обуславливает распороченность норм профилактического характера. Обоснована целесообразность разработки соответствующего приказа (положения) МВД Украины, который должен регулировать вопросы предупреждения преступлений (насильственных, в частности), и иметь приблизительно такое название «О мерах по организации и усовершенствованию деятельности по предупреждению преступлений и правонарушений».

Ключевые слова: насилие, насильственная преступность, физическое насилие, психологическое насилие, личность, совершающая насильственные преступления, жертва насильственного преступления, детерминанты насильственных преступлений, противодействие насильственной преступности.

ANNOTATION

Yosypiv A.O. Violent criminality: determinants and resistance by the bodies of internal affairs. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of a Candidate of Law in speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs, 2009.

The dissertation deals with the complex research of violent criminality and its determinants, and the problems of resistance to it by the bodies of internal affairs. The traditional forms of violence and their place among crime methods are analyzed. The legal content of the concept «violent offender» is described, the main elements of a violent offender are determined. The social relation between an offender and a victim of violent crimes is investigated. The reasons and conditions of committing violent crimes are established. The suggestions as to improvement of the activity of the bodies of internal affairs in the sphere of violent crime prevention are made.

Key words: violence, violent criminality, physical violence, psychological violence, violent offender, victim of violent crime, determinants of violent crime, resistance to violent criminality.

Підписано до друку 27.08.2009 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Зам. № 110-09
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.